

«СКІФСЬКЕ ЗОЛОТО»: СУДИ ТРИВАЮТЬ

→ 3

ЧОМУ КРИМ НАЗИВАЮТЬ ТАВРИДОЮ?

→ 4

КРИМСЬКА СВІТЛИЦЯ

ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНА УКРАЇНСЬКА ГАЗЕТА

№ 1 СПЕЦВИПУСК

літературно-художня, публіцистична

ПЕРЕМОГА У ЦАРИНІ ЗАХИСТУ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ КРИМУ

КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА УКРАЇНИ

30 квітня 2020 року Верховна Рада України ухвалила Закон «Про приєднання України до Другого протоколу до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 року». Це стало історичним кроком, що створив можливість для ефективного протидії та запобігання знищенню культурної спадщини України в окупованому Криму.

Іван КРИМСЬКИЙ

Проте після того, як Верховна Рада України 30 квітня 2020 року заявила про приєднання до Протоколу, залишалася низка

формальних процедур: передача документа про приєднання до Секретаріату ООН, перевірка дотримання необхідних процедур та повідомлення всіх країн-підписантів про приєднання до Протоколу нової держави. І от 30 червня 2020 року на сайті ЮНЕСКО з'явилося повідомлення, що Україна офіційно приєдналася до країн-підписантів Протоколу.

Гаазька конвенція про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 року – перша міжнародна угода, в якій об'єднано правові норми щодо охорони культурної спадщини у світовому масштабі. Другий протокол Конвенції було підписано 26 березня 1999 року для актуалізації викладених положень та запровадження додаткових механізмів їх реалізації.

Для України одним із найважливіших положень Другого протоколу є стаття 9, що стосується захисту культурних цінностей

на окупованій території. Згідно з цією статтею, Сторона, яка окупувала цілком або частково територію іншої Сторони, не повинна здійснювати:

- будь-який незаконний експорт, інше незаконне переміщення або незаконну передачу права власності на культурну цінність;
- будь-які археологічні розкопки, якщо тільки це не вимагається виключно для охорони, обліку чи збереження культурної цінності;
- будь-які модифікації або зміну виду використання культурної цінності, що мають на меті приховання або знищення доказу культурного, історичного чи наукового характеру.

Натомість держава-окупант порушує кожен з цих пунктів:

- відбувається регулярне незаконне переміщення цінних культурних пам'яток з окупованого Криму в музеї, що розташовуються на території Росії;

• російськими інститутами та окремими дослідниками, за активного сприяння окупаційної адміністрації та влади Росії, постійно здійснюються археологічні розкопки в Криму;

• окупантами проводиться незаконна реконструкція Ханського палацу в Бахчисараї, що фактично позбавляє цю пам'ятку історичного вигляду та загрожує цілковитим знищенням її автентичності.

Цим Протоколом встановлено особливий, посилений захист культурних цінностей, що «мають величезне значення для людства». Відповідно, Україна має надати перелік пам'яток культури, які відповідають таким критеріям. Рішення щодо надання посиленого захисту приймається Комітетом захисту культурних цінностей у разі збройного конфлікту протягом щонайменше 60 днів. Проте відповідно до статті 9 у разі початку воєнних

дій Сторона конфлікту може в терміновому порядку запросити надання посиленого захисту культурним цінностям, які перебувають у межах її юрисдикції. Оскільки на території окупованого Криму триває міжнародний збройний конфлікт між Україною та Російською Федерацією, як державою-агресором, саме такий сценарій є ймовірним для реалізації.

У цьому контексті не можна не згадати про Ханський палац у Бахчисараї, який має одні з найбільших перспектив отримати статус посиленого захисту. Національною поліцією України ще в червні 2018 року розпочате кримінальне провадження за фактом знищення Ханського палацу. Ратифікація Другого протоколу матиме значний вплив на успішність притягнення винних до відповідальності.

→ 2

КОРІННІ НАРОДИ

ПРО ЩО МОВЧАТЬ РУЇНИ НА КАРАЇМСЬКІЙ СЛОБОДІ?

→ 8

ПЕРЕМОГА У ЦАРИНІ ЗАХИСТУ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ КРИМУ

→ 1

КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА УКРАЇНИ

Що найважливіше: Протоколом визначається кримінальна відповідальність за порушення положень щодо посиленого захисту культурних цінностей. Таким чином, злочином визначається, зокрема:

- знищення або присвоєння у великих масштабах культурної власності, що перебуває під посиленним захистом;
- вчинення актів крадіжки, грабунку або незаконного привласнення чи актів вандалізму, спрямованих проти культурних цінностей, які перебувають під посиленним захистом.

Варто зазначити, що так звана реконструкція Ханського палацу може бути кваліфікована як знищення та вчинення акту вандалізму.

Важливо, що Протоколом встановлено можливість екстрадиції осіб, які підозрюються у знищенні або присвоєнні у великих масштабах культурної власності, якщо надійде запит від правоохоронних органів. Це значно сприятиме притягненню до відповідальності осіб, які по-

Після презентації спеціального номера журналу «Пам'ятки України: національна спадщина» на тему: «Пам'ятки Криму – сучасний стан культурної спадщини України».

рушували українське законодавство.

Крім вищезазначеного, приєднання України до Протоколу є запобіжником від участі громадян інших країн, які є підписантами Протоколу, в археологічних розкопках на території окупованого Криму. З 2014 року в Криму постійно відбуваються незаконні археологічні розкопки, що спричиняє значні втрати для України. Наприклад, Міністерством культури Російської Федерації було незаконно видано близько 50 наказів на проведення археологічних робіт в окупованому Криму.

Активіст громадської організації «Кримський центр ділового та культурного співробітництва «Український дім» Андрій Щекун на своїй сторінці в Facebook прокоментував боротьбу за приєднання України до Другого протоколу до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 року. Зокрема, він зазначив, що це було б неможливим без річної активності кримчан та науковців України:

«Згадаймо нашу боротьбу: 29 травня 2019 року прове-

дення круглого столу на тему: «Пам'ятки Криму – сучасний стан культурної спадщини України» в УКРІНФОРМІ.

30 вересня 2019 року проведено круглого столу та презентація спеціального номера журналу «Пам'ятки України: національна спадщина» на тему: «Пам'ятки Криму – сучасний стан культурної спадщини України».

Жовтень-листопад 2019 року: випуск та поширення тематичного номера «Пам'ятки Криму – сучасний стан культурної спадщини України» журналу «Пам'ятки України: національна спадщина».

З 2 до 6 грудня в штаб-квартирі ЮНЕСКО пройшли засідання сторін Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 року та її Другого протоколу 1999 року.

Інформаційні запити редакції газети «Кримська світлиця» та звернення громадської організації «Кримський центр ділового та культурного співробітництва «Український дім» (листопад-грудень 2019 року) до Міністерства культури Украї-

ни відіграли вирішальну роль у цій битві.

Реєстрація проекту Закону за № 0036 від 04.02.2020.

30.04.2020 року доведено голосування: За: 321 Проти: 0 Утрималися: 10 Не голосували: 38 Всього: 369

Статті в ЗМІ:

• «Пам'ятки Криму: культурна спадщина України як ідеологічна зброя Кремля» газета «Голос України»

• «Культурна спадщина України в окупованому Криму: Положення Гаазької конвенції про захист культурних цінностей на випадок збройного конфлікту 1954»

• «Конвенція про охорону Всесвітньої культурної та природної спадщини як інструмент захисту пам'яток в окупованому Криму»

Наша активність допомагає здійснювати правильні кроки в державній політиці України щодо збереження культурної спадщини нашої країни і притягати до відповідальності за порушення міжнародних норм державу-агресора, що вже сьомий рік здійснює незаконні дії на Кримському півострові».

У КИЄВІ ПРЕЗЕНТУВАЛИ ПРОЄКТ:

«ГОЛОС КРИМУ. КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА ДЛЯ НАС З ТОБОЮ, – І НЕ ТІЛЬКИ!»

ПРОЄКТ

16 липня 2020 року в Українському кризовому медіа-центрі відбулася презентація сайту «Голос Криму. Культура», який створено в рамках реалізації проєкту «Голос Криму. Культурна спадщина для нас з тобою, – і не тільки!» за підтримки Українського культурного фонду.

Олександра НЕЗВАННА

Презентували новостворену онлайн-платформу, що розміщена на базі вже наявної інформаційної агенції «Голос Криму», керівник проєкту Андрій Щекун та експерт проєкту, кандидат історичних наук Андрій Іванець.

«На жаль, проблеми культурної спадщини тимчасово окупованої території Криму залишаються в тіні. Втім, метафора, що Крим – це музей просто неба, міцно закріпилася за цим регіоном й є абсолют-

Андрій ЩЕКУН і Андрій ІВАНЕЦЬ під час презентації сайту

но виправданого. Оскільки, за нашими офіційними даними, із 133 тисяч пам'яток історії, археології, містобудування, культури, монументального мистецтва, що є зареєстрованими на території держави Україна, орієнтовно близько 14 тисяч розташовані на території АР Крим та м. Севастополя. Більш ніж десята частина культурної спадщини України перебуває в руках ворога», – констатував експерт проєкту Андрій Іванець.

Він також додав, що наразі є кілька негативних наслідків перебування культурної спадщини на окупованій території, зокрема, українська культурна спадщина піддається руйнуванню та неза-

конному використанню окупантами, крім того, здійснюється незаконне переміщення цінностей з українського музейного та архівного фондів.

Метою даного проєкту є промоція – поширення інформації, яка стосується збереження культурної спадщини Криму, що зазнає руйнування з боку держави-агресора. Крім того, цей проєкт є продовженням діяльності громадської організації «Кримський центр ділового та культурного співробітництва «Український дім» щодо збереження, підтримки культурної спадщини Криму, що була розпочата у 2019 році з проєкту «Пам'ятки Криму: національна

спадщина України», який був також підтриманий Українським культурним фондом.

На сьогодні на сайті «Голос Криму. Культура» вже розміщено більше 100 статей, що підготовлені редакцією газети «Кримська світлиця» та редакцією журналу «Пам'ятки України: національна спадщина». Наразі сайт «Голос Криму. Культура» має свою сторінку в Facebook, яка вже налічує 700 підписників.

«Цей проєкт передбачає реалізацію цілої низки завдань та вжиття заходів, спрямованих на збереження і популяризацію культурної спадщини, що перебуває на тимчасово окупованій території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя. У майбутньому – це функціонування культурно-інформаційного продукту, що забезпечуватиме збільшення цільової читачької аудиторії і сталість вироблення та поширення інформаційного контенту культурної індустрії, актуалізація проблемних питань культурної сфери на тимчасово окупованих територіях. Присутня також комунікаційна складова на національному та

міжнародному рівні щодо захисту та збереження культурної спадщини в Криму», – зазначив керівник проєкту Андрій Щекун і додав, що на онлайн-платформі «Голос Криму. Культура» буде розміщено 50 статей інформаційно-просвітницького змісту українською та англійською мовами; 100 статей інформаційної складової, що будуть також адаптовані для інформаційного ресурсу «Вікіпедія». Крім того, буде випущено 6 тематичних номерів газети «Кримська світлиця».

«Максимальне поширення інформаційно-просвітницької культурної продукції на національному рівні буде своєрідним внеском в інформаційну політику держави, підтримку міжнародних ініціатив, зокрема ЮНЕСКО, з моніторингу та аналізу ситуації щодо стану пам'яток культури в тимчасово окупованому Криму. Інформаційна підтримка позитивно впливатиме на боротьбу за охорону та збереження пам'яток охоронних об'єктів культурної спадщини Кримського півострова – національного надбання України», – наголосив керівник проєкту.

«СКІФСЬКЕ ЗОЛОТО»: СУДИ ТРИВАЮТЬ

ГОСТРЕ ПИТАННЯ

2 вересня 2020 року Апеляційний суд Амстердама розпочав слухання за клопотанням України щодо відведення судді у справі про належність «скіфського золота».

Ігор СВІТЛИЧАНІН

Справу розглядають троє суддів. На засіданні від України виступатимуть два нідерландські адвокати. Україна просить відведення судді у зв'язку з виявленням додаткових матеріалів, що, на думку нашої держави, свідчать про упередженість судді та його зв'язки з Росією.

Проведення по суті було зупинено до вирішення питання про відвід.

6 вересня 2019 року Україна подала клопотання про відвід судді Апеляційного суду Амстердама Д. Оранье, який розглядає справу про «скіфське золото», і попросила відреагувати на це клопотання до 11 вересня. 12 вересня секретар суду повідомив, що головуючий суддя не вбачає підстав для самовідводу. Наступного дня Україна вдруге подала клопотання про відвід судді.

Міністерству юстиції стало відомо про існування обставин, що можуть свідчити про упередженість головного судді. Зокрема, за інформацією Мін'юсту, головуючий

суддя Апеляційного суду Амстердама протягом кількох років здійснював представництво інтересів російської компанії «Промнефтьстрой» у справі проти ВАТ «НК «ЮКОС2», тобто фактично захищав інтереси Російської Федерації як основного інтересанта у вирішенні справи на користь «Промнефтьстрой». А представництво інтересів «Промнефтьстрой» він здійснював у тісній співпраці з адвокатами, які представляють інтереси кримських музеїв у справі щодо «скіфського золота».

Апеляційний суд Гааги 1 листопада 2019 року відхилив вимогу української сторони щодо Д. Оранье, тому що не знайшли жодних обставин, які б переконливо свідчили про наявність упередженості з боку Оранье до України.

На думку першого заступника міністра закордонних справ Еміне Джапарової, Росія вкладає величезні кошти в затягування суду у справі «скіфського золота» в Нідерландах, зокрема, недавно вона поміняла компанію, яка пред-

ставляє інтереси кримських музеїв.

За словами заступника міністра, Російська Федерація навмисно штучно розтягує в просторі й часі процес у цій справі – «начебто там її офіційно немає».

«Вони найняли зараз одну із найсильніших і найдорожчих компаній у Голландії, яка захищала інтереси «Газпрому». Тому, звичайно ж, не шкодуючи коштів, ресурсів, уваги, вони намагатимуться розтягувати цей кейс надовго», – зазначила чиновниця.

Водночас, як стверджує Джапарова, українська позиція в цій суперечці, з точки зору права, є дуже сильною. «Шанси України сильні, тому що ті конвенції і та законодавча база, на яку спирається український захист, говорять про те, що скіфське золото – артефакти кількох музеїв, спочатку йшлося про п'ять музеїв. Один музей історії та чотири кримських музеїв. Це – майно України, а не кримських музеїв, які фактично є частиною, і були частиною... України. Це – майно держави Україна», – заявила вона.

Нагадаємо, у березні 2019 р. Апеляційний суд Амстердама назвав орієнтовною датою винесення рішення у справі про «скіфське золото» – 11 червня, але потім термін було змінено на 16 липня. 16 липня Апеляційний суд Амстердама відклав винесення остаточного рішення у справі про «скіфське золото». У рішенні суду йдеться, що сторонам виділено 2 місяці для надання запитованої судом інформації, а вже потім суд розглядатиме справу далі. Остаточне рішення можна очікувати через 6-9 місяців.

«Проміжне рішення насправді доволі неочікуване й небезпечне. З його мотивувальної частини видно, що апеляційний суд має намір скасувати рішення суду першої інстанції, винесене на користь України (у тому рішенні суд першої інстанції визначив, що не встановлюватиме, кому належить золото, і колекцію слід повернути Україні за процедурою реституції як державі походження, що дала дозвіл на вивезення колекції на виставку) та постановити нове рішення», – таку думку висловив старший науковий співробітник Інституту держави і права імені Корещокого НАН України, кандидат юридичних наук Олександр Малишев, виступаючи в ефірі телеканалу «АТР».

За його словами, у проміжному рішенні апеляційний суд відкидає основні аргументи України, зокрема, про неналежність кримських музеїв як позивачів у справі і про застосування Конвен-

На думку першого заступника міністра закордонних справ Еміне Джапарової, Росія вкладає величезні кошти в затягування суду у справі «скіфського золота» в Нідерландах, зокрема, недавно вона поміняла компанію, яка представляє інтереси кримських музеїв. За словами заступника міністра, Російська Федерація навмисно штучно розтягує в просторі й часі процес у цій справі – «начебто там її офіційно немає».

ції ЮНЕСКО 1970 р. про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності.

Таким чином, резюмує юрист, справу по суті переводять у площину майнового спору між українськими музеями й Українською державою як суб'єктами господарювання.

«Саме так від самого початку цей спір хотіла представити Російська Федерація. Україна може продовжувати апеляційне провадження в тих рамках, які задає проміжне рішення, або спробувати це останнє рішення оскаржити. Водночас, згідно з нідерландським національним законодавством, для такого оскарження потрібна згода апеляційного суду, який і ухвалив згадане проміжне рішення. Таким чином, наша держава перебуває зараз у доволі делікатному становищі», – пояснює юридичну сторону справи Олександр Малишев.

175 ОБ'ЄКТІВ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ КРИМУ ВНЕСЕНО ДО ДЕРЖАВНОГО РЕЄСТРУ НЕРУХОМИХ ПАМ'ЯТОК УКРАЇНИ

ЗАКОНОДАВСТВО

25 червня 2020 року Кабінет Міністрів України на своєму засіданні ухвалив постанови «Про внесення об'єктів культурної спадщини національного значення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України (АР Крим)» та «Про внесення об'єктів культурної спадщини національного значення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України (м. Севастополь)».

Іван КРИМСЬКИЙ

Державний реєстр нерухомих пам'яток України було створено відповідно до Закону України «Про охорону культурної спадщини». До реєстру заносяться об'єкти, які з огляду на їхню археологічну, естетичну, етнологічну,

історичну, мистецьку, наукову чи художню цінність становлять важливу частину спадщини українського народу. Такі об'єкти офіційно беруться державою під охорону та набувають статусу пам'яток. Після того, як певний об'єкт здобув статус пам'ятки, відбувається його грошова оцінка. Це створює можливості для належного захисту та компенсації шкоди, завданої таким об'єктам.

Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України, до реєстру внесено 175 об'єктів культурної спадщини національного значення, розташованих на тимчасово окупованій території Кримського півострова, – 164 в АР Крим і 11 у місті Севастополі. Цим же рішенням вони були виключені зі Списку обліку та охорони пам'яток архітектури на території Української РСР.

До переліку потрапили найвідоміші історичні та археологічні пам'ятки України в Криму: Ханський палац у Бахчисараї, Генуезькі фортеці в Судаку та в Феодосії, палац «Ластівчине гніздо», Воронцовський, Лівадійський, Масандрівський палаці та багато інших.

Це рішення є важливим для збереження пам'яток на території Криму, які після початку оку-

пації опинилися під загрозою. Наприклад, серйозні побоювання викликає тривала «реставрація» окупаційною адміністрацією Ханського палацу в Бахчисараї. У 2017 році Міністерство з питань тимчасово окупованих територій України повідомляло, що піддрядники не мають необхідного досвіду та фактично проводять ремонтні роботи замість реставраційних. Також було пошкоджено розпис XVIII століття Великої Ханської мечеті (Біюк Хан Джами), а на фасаді будівлі з'явилися тріщини.

Законодавством України заборонено знесення, а також зміна традиційного характеру об'єктів культурної спадщини. Таким чином, внесення об'єктів культурної спадщини на території тимчасово окупованого Криму до державного реєстру дозволить Україні в міжнародних позовах вимагати від Росії компенсацію за незаконну «націоналізацію» та знищення українських пам'яток.

ЧОМУ КРИМ НАЗИВАЮТЬ ТАВРИДОЮ?

АРХЕОЛОГІЯ

«У Всякому пеклі має
бути свій Цербер,
і я лишуся таким Цербе-
ром біля цих святих каменів».
О. К. Тахтаї [Гр. В. І.,
Супруненко О. Б.
Археолог Олександр Тах-
тай, Полтава, 1991].

Бахчисарай, травень 2014-го. Тато веде сина до дитячого садочку. Малий заходить до двору садка, піднімає голову догори і голосно схвильовано питає: «Папа! А почему тут чужой флаг повесили? А где наш флаг?». «Мам, мам, а чому тут іншим кольором намальовано?» – питає син у мами при погляді на мапу Європи в якомусь іноземному науково-популярному журналі.

Евеліна КРАВЧЕНКО

Це не придумані запитання – їх ставили діти моїх друзів-кримчан своїм батькам одразу після окупації. Друзі запитували мене: «Скажи, що мені казати дитині?! Брехати? Казати правду? Що відповісти дитині?». Тому на запитання журналістів, що ми втратили разом із Кримом, я маю свою відповідь. Крим був частиною мого життя, повністю підпорядкованого вивченню давнини, і моя доля протягом 15 років була долею кримського археолога. Долі кримчан для мене – не просто абстрактний вислів, це – долі моїх друзів, майже родичів, колег, знайомих, сусідів, продавців у магазинах, двірників у парках, лікарів і перукарів, художників і джазменів, херсонських котів, мого собаки Тротіла і севастопольських бомжів, які ніколи не забували вітатися, коли я на світанку виходила на розкоп. Тому я не поспішаю нашвидкуруч зліпити відповідь на всі запитання, а спочатку дати таку відповідь собі, і ця відповідь не має звучати штучно й фальшиво.

Так що ж для мене Крим? Це – маленький довершений всесвіт, півострів в Україні, де стільки всього відбулося протягом людської історії, стільки всього повиросло і помирало ще до її початку, що афера зі спробою анексії на цьому тлі видається таким собі невдалим жаргом. Ви питаєте: «А звідки це відомо?». Я вам відповім: «З кримської землі».

* * *

Почалася ця історія ще у дитинстві, коли мені подарували,

Балаклавська бухта

Вхід до Балаклавської бухти (Симболон Лімен), 2012 р.

мабуть, усім відому книжечку «Легенди Криму». Там була оповідь і про дівчину на ім'я Іфігенія, доньку грецького царя і наречену героя Ахілла, яку греки принесли в жертву богу Посейдону під час плавання до Іліону, відомого ще як Троя. Ті події, оспівані аедом, співцем давньої історії Еллади – Гомером у гімнах «Ліади», відбулися близько 1200 р. до н.е. і відомі нам як Троянська війна. За легендою богиня Артеміда викрала дівчину з-під жертвового ножа, поставивши замість неї білу лань. Іфігенію ж богиня перенесла до свого святилища у Тавриді – землі таврів, де вона решту життя приносила в жертву усіх греків, що потрапляли в ці землі. Ахілл довго шукав свою наречену, але так і не знайшов, отримавши від богів у володіння острів Левке і безсмертя. Згодом брати Іфігенії Орест і Пілад викрали її у таврів разом із ідолом Артеміді і привезли до Авліди,

що в Елладі, де жриця Артеміді доживала свого віку. Довга піщана коса на узбережжі Понту Евксинського, що зараз має назву Чорне море (рашатудей вважає, що його викопали міфічні укри (sic!)), називалася Ахіллів Біг. На думку давніх картографів, саме по ній біг Ахілл, намагаючись надізнати свою наречену. Сучасна її назва – Тендрівська коса, що в Миколаївській області. Острів Левке (з давньогрецької – Білий), дарований богами Ахіллу після смерті, зараз називається Зміїним – це наша прикордонна застава в Одеській області.

«...Він називається також Ахілловими Бігом (Білий берег), оскільки в той час, як Ахілл сватався за Іфігенію і вона була привезена заради нього в Авліду, внаслідок лиха, що трапилося для плавання еллінам до Іліону, захотіли принести її в жертву за успішне плавання, але Артеміда

вхопила її і принесла до Скіфської місцевості до таврів, а закоханий Ахілл ішов за нею і супроводжував до того острова, що називається Білим» [Схолії до Піндара (VI-Vст. до н. е.) Schol. ad Pind., Nem., IV, 79 (49)].

«...Іфігенія: Але Артеміда викрала мене у ахейців, давши замість мене лань, і перенесла по світлому ефіру, оселила мене в цій землі таврів, де царює над варварами варвар Фоант, який, пересуваючи швидкі ноги, подібно до крил, отримав таке ім'я за швидкість ніг. Він поставив мене жрицею в цьому храмі, де такими звичаями насолоджується богиня Артеміда на святі, одне ім'я якого прекрасне, а про інші промовчу, боючись богині. За звичаєм, що і раніше існував в цій країні, я приношу в жертву всякого елліна, який прибуває до цієї землі. Я освячую жертву, а таємничим убивством її всередині цих чер-

Морський народ, що створював свій світ шляхом розселення або виведення власних колоній, ойкуменою вважав будь-яку землю, де ставала нога елліна. Еллінів, які відкрили нові землі, вважали героями. Згодом, коли після Троянської війни минули століття, греки не боялися плисти Негостинним – Авксинським Понтом у холодні землі Північного Причорномор'я – до Скіфії і Таврики, де панували варвари скіфи і дикуни таври, і засновували нові міста, бо там вже побували їхні герої – Ахіллес, Геракл чи Іфігенія.

тогів богині займаються інші» [Евріпід. Іфігенія в Тавриді, (V ст. до н.е.) Eurip., Iph., 28-41].

«...Коли Іфігенія постала для жертви і її хотіли зарізати, ведмідь або бик, або старуха, або олень пробіг посеред еллінського стану, за велінням провидця ця пробігла істота вбивається, а Іфігенія, яка спаслася, біжить до Скіфії, стає жрицею Артеміді і вбиває всіх прибулих туди еллінів. Деякі письменники, як, наприклад, Дуріс, називає цю Іфігенію дочкою не Агамемнона, а Тезея, що була народжена від Єлени і всиновлена Клітемнестрою... Інші кажуть, що Іфігенія не була дочкою ні Єлени, ні Клітемнестри, і стверджують, що від Христової дочки Астіноми і Агамемнона народилися діти Хріс і вказана Іфігенія. Після зруйнування Іліону, під час зворотного плавання еллінів, Хріс помер у так званому Хрісополі, на Евксинському Понті, а сестру його Іфігенію тавро-скіфи полонили і зробили жрицею Артеміді, тобто Луни (Ζεφύρηα)» [Ісакія, або Іоанна Цеца пояснення до «Кассандри» Ликофрона (III-XII ст. н.е.) Tzetz. ad Lycophr., 183].

* * *

Так воно було більше трьох тисяч років тому чи не так – ніхто не в змозі достеменно відповісти на це запитання. Фрідріх Ніцше, один із найкращих знавців античної філософії, зазначав, що культура може розвиватися лише в окресленому міфом горизонті. Антична література має чимало варіантів цього міфу, але це все сформувало світогляд еллінів і створило врешті ойкумену – рідну землю давніх греків. Для елліна ойкумена була чимось більшим, ніж наше поняття «батьківщина». Морський народ, що створював свій світ шляхом розселення або виведення власних колоній, ойкуменою вва-

жав будь-яку землю, де ставала нога елліна. Еллінів, які відкрили нові землі, вважали героями. Згодом, коли після Троянської війни минули століття, греки не боялися плисти Негостинним — Авксинським Понтом у холодні землі Північного Причорномор'я — до Скіфії і Таврики, де панували варвари скіфи і дикуни таври, і засновувати нові міста, бо там вже побували їхні герої — Ахіллес, Геракл чи Іфігенія. Усі ці давні оповідки лишили слід на давніх мапах — періплах і перігессах. Таврикою, або землею таврів, Геродот називає гористу частину Криму на півдні, що тягнеться у напрямку до східного вітру. Закінчується геродотівська Таврика скелястим півостровом, що нині називається Керченським. Гекатей Мілетський, опис Європи якого передувє написанню Геродотом «Історій», змальовує Таврику півостровом у формі скіфського лука і згадує в ній місто Керкінітиду (сучасна Євпаторія). І тільки Псевдо-Скілак, автор 4-го ст. до н.е., що жив уже після Геродота, згадує у Тавриці емпорій Херсонес.

Спитаєте, і до чого ж тут Таврида? І тут починаються знамениті античні метаморфози — перенесення давніх смислів на сучасні давньому греку події. Геродот в оповіді про Таврику наводить легенду про Іфігенію і згадує верховну богиню таврів — Діву, або Партенос, у якій вгадується вже знайома нам Іфігенія чи сама її патронеса Артеміда Таврополос або Партенос (Артеміда-Волопаска або Артеміда-Діва).

«...Від Істру це є власне первісна Скіфія, розташована в напрямі до півдня і південного вітру аж до міста, яке називається Керкінітида. Звідси і далі в країну, що тягнеться вздовж моря й яка є гірською і заходить у Понт, залюднює плем'я таврів до півострова, що називається Скелястим. Цей півострів заходить у море в напрямі до східного вітру... Місце, що його посідають таври в Скіфії, схоже на те місце, яке посідало би на мисі Суніон, від дему Торіку до дему Анафлістів, якесь інше плем'я, а не афіняни... Те, що я кажу, тут має значення, коли можна порівнювати мале з великим. Отака країна ця Таврика» [Геродот. «Історії» (V ст. до н.е.), Herod., IV, 99].

* * *

Але ж ми, за даними археологічних розкопок, зараз знаємо, що Партенос була верховною богинею не таврів, а Херсонеса Таврійського. Красуня Партенос зображена на херсонеських монетах, згадана як рятівниця і заступниця у херсонеських декретах, її ім'ям клялися у вірності державі херсонесити. Отже, таке високе божество, якому присвя-

Картина В. Серова «Іфігенія в Тавриді», 1891 р.

Херсонес Таврійський. Розкопки кварталу римського — середньовічного часу, 2011 р.

чено цілі цикли міфів, патронатка одного з найбільших полісів Північного Причорномор'я повинна була мати грандіозну храмову центральну споруду і чимало невеликих храмів. Геродот і пізніші автори згадують храм Діви у Тавриці, але чіткої локалізації його ніхто не наводить. Ймовірно, що жоден з авторів не бував у Тавриці, а записи лишилися із оповідок моряків і негоціантів. Чи бачили храм мандрівники, також є питанням, на яке немає відповіді.

Справді, не так багато писемних джерел про кримську давнину дійшло до нас. Але ж на той існує археологічна наука, щоб відповідати на ненаписані запитання. Колись давно, наприкінці 1970-х років, п'ятирічним дівчишком приїхавши в гос-

ті до родичів у тоді ще закритий Севастополь, я довго не могла зрозуміти, блукаючи зарослими бур'яном руїнами Херсонеса, який аж ніяк не нагадував музей, де ж воно, це місто, про яке я тільки-но прочитала.

Крим — це Таврида, Таврика і Таврія, потім — Сари Кири́м. Про нього писали чимало правдивого і міфічного ще від часу падіння Трої. Першою згадкою про кримську землю у світовій літературі й, відповідно, історії традиційно вважається фрагмент із «Одіссеї» Гомера з описом лестригонського міста Телепіла, де «пастир пастиря зве, заганяючи худобу, а той відповідає, вже виганяючи».

«Вислів «близькі шляхи ночі і дня» деякі розуміють не тільки в місцинному значенні, тоб-

то, що нічне і денне пасовиська лежать, як мовлено, поблизу міста, чому і чабани, як мовлено, вітають одне одного, але і часовому, тобто, що впродовж деякого часу там бувають дуже короткі ночі. Тому і не легко, можливо, кому-небудь упродовж однієї частини ночі достатньо відпочити, а в другу частину пасти худобу, тому що з початком ночі близько сходить і схід сонця, що пробув короткий час під землею. Тому людина, що може вдовольнитися коротким сном, заробляє там двічі. Таке математичне пояснення першим дав, кажуть, Кратес, що запропонував гіпотезу про короткість тамтешніх ночей і сказав, що лестригони живуть під головою Дракона, що розташовується серед зірок над ними; Арат також сказав, що

Крим — це Таврида, Таврика і Таврія, потім — Сари Кири́м. Про нього писали чимало правдивого і міфічного ще від часу падіння Трої. Першою згадкою про кримську землю у світовій літературі й, відповідно, історії традиційно вважається фрагмент із «Одіссеї» Гомера з описом лестригонського міста Телепіла, де «пастир пастиря зве, заганяючи худобу, а той відповідає, вже виганяючи».

вона розташована там, де «кінці заходу і світанку змішуються один з одним». Тому і кажуть, що день більший, а ніч коротка. Зворотне тому явище в кіммерійців, у яких міф складає багатодобові ночі. Тому, оскільки в Лестригонії схід сонця близький до заходу і ніч дуже коротка внаслідок близькості до дня, поет правильно сказав, що шляхи ночі близькі до шляхів дня» [Евстафія, архієпископа Фессалоніки, пояснення до «Одіссеї» Гомера (XII-VI до н.е. → II пол. XII в. н.е.), Eusth., Schol. ad Hom., Od., X, 86 (S.1649, fr.27)].

* * *

Побачив у цьому фрагменті опис кримського берега із Балаклавської бухтою французький учений-андрівник Дюбуа до Монпере.

«...Звідси [тобто з Еолова острова] попливли ми вперед з пригніченим серцем. Згасала бадьорість людей від тяжкої греблі за нашою ж дурістю, оскільки не з'являвся більше подорожній вітер. Шість днів однаково пливли ми вночі і вдень, а на сьомий день досягли ламова неприступного міста, лестригонського Телепіла, де пастир пастиря кличе, коли заганяє худобу, а той відповідає, вже виганяючи. Там безсонна людина отримала б надвійну плату: одну — за випасання волів, а другу — за випасання сріблясто білих віцив, оскільки близькі там шляхи ночі і дня. Тут коли ми вступили в славетну бухту, навколо якої з обох боків суцільно виситься крута скеля, а береги, що нависли, вигинаються один проти одного в устя і вузький вхід, тут всі направили всередину округлені судна. Вони були прив'язані близько одне до одного всередині глибокої бухти, оскільки ніколи в ній не піднімалася хвиля ані велика, ані мала, а було навколо світле затишшя. Лише один я утримував горне судно обабіч бухти, там на закраїні, прив'язавши причали до скелі, а сам, піднявшись на кручисту вершину, встали [аби оглянути місцевість]. Не було там видно справні волів, ні людей, і бачили ми лише дим, що піднімався з землі» [Гомер, «Одіссея» (XII-VI ст. до н.е.), Hom., Od., X, 77-99].

ЧОМУ КРИМ НАЗИВАЮТЬ ТАВРИДОЮ?

→ 4

АРХЕОЛОГІЯ

Ще один міфічний народ – лестригони – вплив у вінок кримської міфології. Досі не вщухли дискусії з приводу правомірності співвіднесення цього античного тексту, записаного набагато пізніше за події Троянської війни, із реальним шматком суші біля Балаклави. Але ж за Гомером ішли послідовники. Минаючи цілий сонм схоластів, зупиняємося на батьковій історії Геродота й великому трагікові – Еврипіді. Ми любимо припускати, чи могли давні письменники хоч якийсь час перебувати на тих землях, які вони описували. Зазвичай відповідь є негативною, і навіть їхні сучасники часто-густо критикували логографів і звинувачували у незнанні предмета, який ті описували, у бажанні прикрасити свої оповіді всякими видумками. Геродот також жодного разу не був у Тавриці, але користувався оповідками моряків. Його сучасник Еврипід поклав на папір давню грецьку легенду і подарував світові трагедію «Іфігенія у Тавриді». Але ж ми навряд чи колись зможемо встановити, чи в геродотівській Тавриці відбувалися легендарні події, чи це просто давній міф про якусь землю предків. Але ж саме Партенос, Артеміда Таврополос, була головною богинею і покровителькою одного з найбільших античних полісів Таврики — Херсонеса. Після описів греків були й інші, але досі найбільше зацікавлення викликають саме античні тексти.

Власне, на античних авторів спирався і вже згаданий нами Дюбуа де Монпере, який одним із перших описав кримські старожитності. Поява європейських вчених на сході Європи і, зокрема, в Криму не була випадковою. Як згадують інші мандрівники, обізнані з ситуацією, як, наприклад, англійка Марі Холдернес, це було пов'язано з інтересом Наполеона до цих земель і, можливо, навіть з його планами відновити кримськотатарську державність.

«The history of Crimea has been detailed by many writers, from the time of its earliest inhabitants, the Taurians, almost to the present period. Of these histories, the most accredited is that by Sisterencovich, (a Polish nobleman), and published soon after the conquest by the Russians. He has been followed, amongst other and better writers, by M.Reuilly, who accompanied Monsieur le Duc de Richelieu,

Ангеліка Кауфман, «Іфігенія в Тавриді», 1803 р.

Виступ плато з Ак-Кайським пізньоскіфським городищем. Білогірський район, с. Вишенне, 2007 р.

when he was first appointed to the government of the Taurida. Reuilly was supposed to have been sent thither by Buonaparte, to sound the feelings of the Tatars, and ascertain the political state of the Crimea. His brief detail of the ancient history of this country is a recapitulation of the above-mentioned writer; and in his continuation of its history, he had an able coadjutor and friend in Professor Pallas: nevertheless, there are subjects where the hasty judgment of a Frenchman is marked, or where the interval of time since he wrote, has produced change.

These alterations it is my intention to notice, and to fill up

the small space which other writers have left, by giving some, though but an imperfect account, of the colonization of New Russia, or of the Taurida in general, of which the Crimea, it is well known, forms but a part» [M. Holderness. Journey from Riga to the Crimea, with Some Account of the Manners and Customs of the Colonists of New Russia. - London: Sherwood, Gilbert, and Piper, 1827, p. 105].

* * *

Принаймні саме після мандрів європейців Дюбуа до Монпере і Петра Симона Палласа кримські старожитності стали предметом вивчення історич-

ків давнини. Власне, їхні описи були першими науковими систематизованими роботами з кримської археології. Більшість з описаного ними – це були кинуті у XIV-XV століттях фортеці-ісари кримських готів, венеціанців і генуезців, що на кінець XVIII – початок XIX ст. не були такою вже й давниною. Іще якихось 300-350 років до цього це були цілком успішні держави. Але французи лишили й описи давніших руїн. Перш за все це той самий, згаданий Псевдо-Скілаком, Херсонес.

Разом із Херсонесом завдяки античним авторам одразу виник образ Партенос. І згодом,

Геродот також жодного разу не був у Тавриці, але користувався оповідками моряків. Його сучасник Еврипід поклав на папір давню грецьку легенду і подарував світові трагедію «Іфігенія у Тавриді». Але ж ми навряд чи колись зможемо встановити, чи в геродотівській Тавриці відбувалися легендарні події, чи це просто давній міф про якусь землю предків. Але ж саме Партенос, Артеміда Таврополос, була головною богинею і покровителькою одного з найбільших античних полісів Таврики – Херсонеса. Після описів греків були й інші, але досі найбільше зацікавлення викликають саме античні тексти.

уже після війни з Наполеоном, російська аристократія, що все частіше почала звертати увагу на Крим, саме цей образ винесла на поверхню у своїх путівниках. Власне, перше, що почали шукати у Криму зі старожитностей, – це храм Діви, або Партенос. Зараз можна лише припускати, але цілком можливо, що акцент на цьому міфі було поставлено відправленим у чергове заслання О. С. Пушкіним у кількох віршованих словах.

Отже, більше двох з половиною сотень років археологічних пошуків нараховує історія досліджень Криму. За цей час було відкопано Херсонес Таврійський і Керкінітиду на заході, Пантікапей і Мірмекій на сході, Харакс, Афінеон і Сімболон Лімен на півдні півострова, досліджено величезну кількість ісарів, середньовічних фортець. Ми зараз із даних археології знаємо про державу кримських готів Феодоро, її столицю Мангуп, порт Каламіту у верхов'ї Севастопольської бухти, столицю пізніх скіфів Неаполь Скіфський, грандіозне античне святилище біля Гурзуфського Сідла та багато інших пам'яток, про які можна не тільки почитати, а й подивитися своїми очима й навіть доторкнутися руками до їхніх руїн.

«...Пошуки мудрості буття не можуть бути замкнені вузьким колом сучасності. Вони ведуть до минулого й у майбутнє. Звідки ми прийшли? Куди лежить наш шлях? – ось що обіймає наш розум, а геть не та сконцентрована на своєму «я» мудрість, яка навчить, як розтягнути на велике число років свій особистий час. Ми зневолені між минулим і майбутнім, і в цьому — наше справжнє безсмертя. Між історією і футурологією.

Кожен камінь давньої руїни зігрітий теплом людських рук, у всякому череп'ї є крупочка людської свідомості. Вони не рівні й не однозначні — невеликий ісар на Південному березі Криму, величний Парфенон Афін, ансамбль пірамід Мемфіса, ледь помітна стоянка первісних людей. Але кожне з цього — віха на нашому шляху із минулого у майбутнє...» [Л. В. Фирсов. Исары. Очерки истории средневековых крепостей Южного берега Крыма, Новосибирск: Наука, 1990, С. 12-13].

* * *

Ще більше інформації археологи отримують із того, що не підлягає музеєфікації, — із землі. Кримська земля ховає у собі залишки найпізніших неандертальців, найпізніших мисливців льодовикового періоду, в Криму доживали свого віку залишки степових скотарів бронзової доби, найпізніші скіфи, до XV ст. там затримались готи, а планування візантійського Херсона повністю відповідає структурі античного Херсонеса. На уламках Золотої орди у Криму виникло Кримське ханство. Крим постійно демонструє найпізніші прояви економічних моделей і залишки народів, що вже зникли на той час на материк. Як сказала одна моя знайома кримчанка після окупації: радує тільки те, що майже всі імперії закінчували своє існування саме на кримському питанні. Єдине, що відсутнє у нашаруваннях кримського ґрунту, — це трипільська культура, її неолітичні попередники і неолітичні сусіди. Пов'язано це, скоріш за все, із рівнем Чорного моря за часів трипілья. За побудовами кліматологів, розквіт трипільської культури припадає на період глобального потепління — атлантикуму, Перекопський перешийок був тоді покритий водою, а Крим був островом.

Ця специфіка атавізмів у кримській історії та демографії і визначає інтерес до нього археологів, а 250 років досліджень показують дуже високий рівень розробки наукової проблематики. Ще одним дуже важливим чинником, що визначає інтерес археологів до кримської землі, є її геотектоніка. Річ у тім, що рівень Чорного моря сильно коливався від плейстоцену до голоцену. Трансгресії і регресії зафіксовано для нього і протягом голоцену. Скеля, на якій лежить Крим, представлена залишками мегантиклінорія на півдні, який формує Головне пасмо Кримських гір, антикліналями і синкліналями передгірних і прибережних районів. Висока топографія археологічних пам'яток Криму вберегла їх від затоплення або розмиття

Зинджирли-медресе, Салачик, Бахчисарай. 2005 р.

Лестригони атакують Одиссея

під час припливів. Цим Крим якісно відрізняється від прибережної лінії материкової частини Північного Причорномор'я. Археологічні пам'ятки у Криму містять залишки життєдіяльності, як кажуть in situ, тобто на момент припинення життєдіяльності. Цьому також сприяють бідні ґрунти Криму із мінімумом земляних тварин, що перемішують нашарування. Це, а також дзеркальне відображення усіх подій, що відбувалися на материковій частині Причорномор'я, створили у Криму унікальні стратиграфічні колонки, що дозволяють археологам встановити послідовність подій без даних писемних джерел. Наповнення речами археологічних пам'яток Криму в разі перевищує пам'ятки материкової України.

На жаль, кримські музеї містять в основному масовий ма-

теріал із археологічних розкопок. Раритети, найкращі витвори мистецтва зберігаються й експонуються в Ермітажі і московському ДІМі. Частина знахідок з Криму перебуває в Одеському археологічному музеї (колекція Одеського товариства історії і старожитностей), поодинокі речі потрапили до Британського музею, Метрополітен музею, Державного музею історії України, Музею Ханенків тощо.

На тлі такого масового вивезення раритетів із Криму до Санкт-Петербурга і Москви особливо гостро сприймається питання виставки кримського золота в Амстердамі, повернення якої до Києва зараз у судовому порядку відстоює Україна. Тільки за 25 років незалежності з Криму перестали вивозити рарите-

Партенос. Монета Херсонеса, драхма, срібло, III ст. до н.е. НЗ «Херсонес Таврійський»

ти для формування колекцій російських музеїв, у результаті чого музеї АР Крим змогли сформувати всі свої золоті кладові — у Керченському музеї-заповіднику, Бахчисарайському музеї-заповіднику, Центральному музеї Тавриди, Ялтинському історико-літературному музеї і Національному заповіднику «Херсонес Таврійський». Останньому в 2013 р. було надано охоронний статус пам'ятки світового значення, розпочато велику роботу для надання такого статусу Бахчисарайському заповіднику і Судацькій фортеці. Зараз усю пам'яткоохоронну діяльність у Криму припинено, а використання пам'яток археології національного, державного, місцевого чи світового значення окупаційною владою знівельовано до суто користувацького. Такий нігілізм може призвести до швидкого руйнування пам'яток, що окупаційну владу, скоріш за все, не обходить.

Не менше занепокоєння викликає й ситуація із охоронною археологією. Позиція місцевої кримської влади не

Кримська земля ховає у собі залишки найпізніших неандертальців, найпізніших мисливців льодовикового періоду, в Криму доживали свого віку залишки степових скотарів бронзової доби, найпізніші скіфи, до XV ст. там затримались готи, а планування візантійського Херсона повністю відповідає структурі античного Херсонеса. На уламках Золотої орди у Криму виникло Кримське ханство. Крим постійно демонструє найпізніші прояви економічних моделей і залишки народів, що вже зникли на той час на материк. Як сказала одна моя знайома кримчанка після окупації: радує тільки те, що майже всі імперії закінчували своє існування саме на кримському питанні.

змінилася з часу до окупації, як, власне, не змінилася і сама ця влада. Тоді ця позиція полягала у створенні якомога більших перепон для ведення археологічних розкопок, здійснювала «кришування» грабіжників археологічних пам'яток і ухвалювала рішення на користь будівельних компаній, коли під ківш екскаватора йшли пам'ятки національного значення. Зараз нічого не змінилося у ставленні чиновників до археологічної спадщини, що, правда, знизилась темп будівництва. Продовжують іти під ківш екскаватора пам'ятки на проєктованих магістральних трубопроводах, дорогах, дачних кооперативах і військових базах. Прикро, але час від часу ми чуємо слова і наших колег — кримських археологів про «державну необхідність» і потребу чимось жертвувати заради Росії.

Наостанок хочу навести такий сюжет. Біля входу до Карантинної бухти під північним берегом Херсонеса було знайдено постамент статуї із написом і заглибленнями від стоп фігури. Ймовірно, постамент належав захисниці міста і покровительці мореплавців Партенос, або Артеміді, яка була обличчям повернута до моря, вітаючи кораблі, що заходили до Херсонеського порту в Карантинній бухті. Заради ліричного відступу згадаю аналогічний сюжет «Тієї, що біжить по хвилях» і місто Лісс великого кримчанина Олександра Гріна. Давній міф не помер, отримав своє продовження і чергову схолюю-пояснення, й, будьте певні, він ще принесе нам сюрпризи на нашій дорозі з минулого у майбутнє.

Ну а храм Діви так досі й не знайшли...

ПРО ЩО МОВЧАТЬ РУЇНИ НА КАРАЇМСЬКІЙ СЛОБОДІ?

КАРАЇМИ

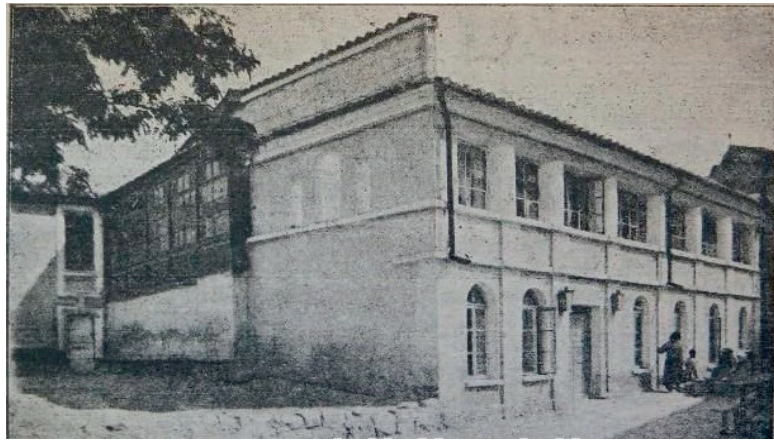
Феодосія – одне з найдавніших міст Криму, чия історія почалася ще в VI столітті до нашої ери. Минали віки, змінювалися історичні епохи, й у XIV – XV століттях це місто, яке тоді називалося Кафою, нараховувало близько 70 тисяч мешканців, це був один з найбільших портів не лише Чорного, а й Середземного моря, й у водах його гавані можна було побачити водночас близько двохсот суден.

Олександр ДЗЮБА

Великий торговий осередок приваблював до себе людей багатьох віросповідань і культур. Католицький єпископ Іоанн Галіфонтен, який неодноразово відвідував Кафу, писав: «Тут розмовляють усіма східними мовами, й одного разу я зміг нарахувати цілих 35». Інший мандрівник того часу зазначав, що серед мешканців Кафи, окрім католиків, є послідовники шести різних віросповідань: віряни вірмено-григоріанської церкви, православні греки й русини, юдеї талмудичного й біблійного напрямку та мусульмани. Під юдеями біблійного напрямку свідок тих часів мав на увазі караїмів, іншим ім'ям яких є бней Мікра – «сини Святого Письма». Саме до часів генуезького панування, на думку більшості дослідників, належали два старовинних молитовних будинки – юдеїв-равіністів і караїмів.

Якщо поглянути на тогочасну мапу Кафи, можна побачити, що храми тієї чи іншої конфесії компактно розташовувалися в певній ділянці міста. Послідовники різних релігій воліли селитися поруч зі своїми одновітчимами.

У старому мальовничому районі міста, Караїмській слободі, на південно-західному схилі гори Мітрідат і донині живуть караїми. Тут

Загальний вигляд синагоги 1309 р. на поч. ХХ ст.

Напис 1460 р.: «Зі знанням побудуй будинок і з розумом підготуй; пішли Спасителя збирати вигнанців Ізраїлю»

ніби застиг час. Збереглося чимало стародавніх невисоких білих будинків, накритих черепицею-сарматкою, що виходять на вузькі вулички слободи. Центральна вулиця цієї місцини, звичайно ж, називається Караїмською. Важко передати її характер і колорит краще й поетичніше, ніж це колись зробив Іван Михайлович Саркісов-Серазіні – лікар і науковець, який залишив нащадкам спогади про Феодосію:

«У жодній частині міста я не мав такого своєрідного відчуття минулих століть, як під час відвідування Караїмської слобідки. Мені здається, такою вона була за генуезців і залишалася за часів турецького панування. Вузькі вулиці, покриті кам'яними плитами, несподівані вигини провулків, високі глухі стіни, заграбовані вікна. Вся слобідка стиснулася, сховалася під захист Мітрідатова пагорба, замкнулася за важкі засуви своїх воріт, відгородилася від решти світу. Час змінив вигляд населення міста, але він майже не змінив його зовнішньої архітектури, будівель і своєрідного ха-

рактеру вулиць, тупичків і провулків».

З часу, коли були написані ці рядки, минуло майже століття, але, здається, й нині мало що змінилося в архітектурному обличчі слободи. Можна легко собі уявити, як цими вулицями чинно простували сивочолі аксакали в довгих шагах, мигцем пробігали дівчата, вкриті легкою марамою, а в затінку біля водограю-чешме вовтузилися замурані діти.

Всередині цього району на плані міста 1853 р. позначені дві синагоги – караїмська й єврейська. Жодна з них не вціліла.

Що ж може побачити в наш час допитливий перехожий на розпеченій сонцем вулиці старого міста?

Серед звичайних приватних будиночків сучасної вулиці Нагірної можна знайти рештки старовинної кам'яної споруди. На перший погляд, вона мало відрізняється від навколишньої забудови. Але якщо придивитися, на залишках фасаду можна побачити вибиті на камені слова на лешон кодеш – біблійному івриті. Власне, там кілька разів повторюється одне слово (га-коах) – сила. Мається на увазі сила Творця світу.

Є три дати заснування синагоги – 850, 909 і 1309 роки. Про те, яка з них вірна, вже не перше століття точаться суперечки істориків. Більшість з них віддає перевагу останній.

На старому фото видно три вікна з південного боку споруди –

характерна ознака для архітектури караїмських кенас. До нашого часу, на жаль, не збереглася мармурова дошка зі східної стіни, датована 1460 р. з написом на івриті: «Зі знанням побудуй будинок і з розумом підготуй; пішли Спасителя збирати вигнанців Ізраїлю».

На дерев'яній дошці ковчега синагоги був напис від 1404 року про пожертвування, зроблене азовськими караїмами. Він має неабияку наукову вагу, адже засвідчує існування в місті Азов караїмської громади.

За цю будівлю певний час тривала суперечка між караїмами й равіністами, та знайдені поруч рештки мікви (ритуального басейну, який не передбачений караїмською традицією) вирішили її результат на користь равіністів. А як же докази щодо приналежності синагоги караїмам?

За легендою, яка побутувала серед вірян ще на початку ХХ ст., цю синагогу було знайдено під землею, а потім викопано й відновлено. Можемо висловити здогадку, що закинута з якихось причин караїмами споруда була згодом відновлена равіністами. В роки Другої світової війни вона була зруйнована внаслідок німецького бомбардування.

Кенаса караїмів була розташована за якусь сотню метрів від цієї стародавньої синагоги, на вул. Нагірній, 31. Її вік теж величезний, кенаса була заснована 1292 року. Поруч із нею був мідраш – караїмський аналог церковно-парафіяльної школи. Він містився в одноповерховій споруді з парою класних кімнат. Згодом віряни спромоглися на зведення кращої будівлі.

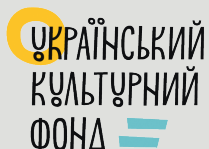
У 1874 році на заповідані гроші заможного караїмського купця Шаббетая Сімовича Хаджи було споруджено будинок нового мідраша в прилеглому до Караїмської слободи районі, на вулиці Турецькій (Желябова). Це далеченько від кенаси, проте таке місце для мідраша було обрано не випадково: поруч стояв будинок самого пана Хаджи. За-

«У жодній частині міста я не мав такого своєрідного відчуття минулих століть, як під час відвідування Караїмської слобідки. Мені здається, такою вона була за генуезців і залишалася за часів турецького панування. Вузькі вулиці, покриті кам'яними плитами, несподівані вигини провулків, високі глухі стіни, заграбовані вікна. Вся слобідка стиснулася, сховалася під захист Мітрідатова пагорба, замкнулася за важкі засуви своїх воріт, відгородилася від решти світу. Час змінив вигляд населення міста, але він майже не змінив його зовнішньої архітектури, будівель і своєрідного характеру вулиць, тупичків і провулків».

раз адреса будівлі – вул. Богаєвського, 13.

Якщо старовинна синагога хоча б частково збереглася до нашого часу, а будівля мідраша й нині виглядає непогано, то караїмській кенасі не пощастило. Вона загинула в роки Другої світової війни, в цю будівлю влучила радянська авіабомба. Не вцілів і фонтан, який був поруч із кенасою. Про часи її існування нагадують лише старовинні кам'яні сходи, що раніше стояли поруч зі спорудою й вели, певно, на її балкон, а нині прямують кудись у горішні простори. Втім, ще є написаний поетом Всеволодом Рождественським вірш «Феодосія», в якому згадується кенаса. Тож пам'ятаймо, що витвори з каменю можуть руйнуватися, а от поезія вічна.

...Єсть колодезь у стен караимской кенасы,
Весь осыпанный листьями розовых груш.
Здесь, покуда у двери привратник сердитый
Разбирал принесенные дочкой ключи,
Я смотрел, как ломались о дряхлые плиты
В виноградном намете косые лучи.

ПРОЕКТ «ГОЛОС КРИМУ. КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА ДЛЯ НАС З ТОБОЮ, – І НЕ ТІЛЬКИ!» РЕАЛІЗУЄТЬСЯ ГРОМАДСЬКОЮ ОРГАНІЗАЦІЄЮ «КРИМСЬКИЙ ЦЕНТР ДІЛОВОГО ТА КУЛЬТУРНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА «УКРАЇНСЬКИЙ ДІМ» ЗА ПІДТРИМКИ УКРАЇНСЬКОГО КУЛЬТУРНОГО ФОНДУ

У НАСТУПНОМУ ЧИСЛІ «КРИМСЬКОЇ СВІТЛИЦІ»

ХТО СТВОРИВ КРИМСЬКУ СКІФІЮ?

Розквіт Степової Скії у IV ст. до н.е., що багата між античними полісами узбережжя Понту Евксинського і варварськими племенами лісостепу, змінюється жорсткою кризою в III ст. до н.е., причини якої досі є предметом дискусій в археології. Наслідком цих подій стало зникнення степових скіфів і постання в II ст. до н.е. кількох нових племінних об'єднань, деякі з яких набули рис елліністичних монархій, відомих у давній історії Причорномор'я як Малі Скії. Отже, що відбулося в північнопонтійських землях в III ст. до н.е., так вплинувши на їхні народи і держави? Детальніше про це – у наступному номері.

ГАЗЕТА «КРИМСЬКА СВІТЛИЦЯ»

Всеукраїнська літературно-художня і публіцистична газета Свідчення про державну реєстрацію КВ № 23715-13555P від 06.02.2019 р.

Засновники Всеукраїнське товариство «Просвіта» імені Тараса Шевченка Громадська організація «Кримський центр ділового та культурного співробітництва «Український дім»

Видавець ТОВ «Видавничий дім «Українська культура» Юридична адреса Видавця: 03040, м. Київ, вул. Васильківська, 1 Директор Євген БУКЕТ Головний редактор Андрій ШЕКУН Дизайн та верстка В'ячеслав ЮРЧЕНКО

Надруковано: ТОВ «Видавничий дім «Українська культура» Редакція не завжди поділяє думки авторів публікацій, відповідальність за достовірність фактів несуть автори. Рукописи не рецензуються і не повертаються. Редакція залишає за собою право скорочувати публікації і виправляти мову. Зміст газети поширюється на умовах ліцензії CC BY 3.0, якщо відсутні інші вказівки.

Передплата на газету Передплатна ціна на 2021 р.: на 6 місяців - 224,64 грн; на рік - 449,28 грн. У передплатній ціні враховано вартість доставки до вашої поштової скриньки і вартість оформлення абонементу.

Передплатний індекс 90269 Наклад 1000 прим. Ціна договірна

